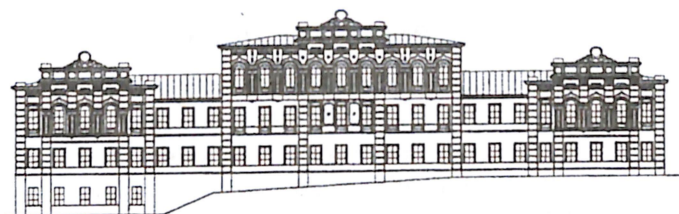

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ КУЛЬТУРИ

Вісник

Харківської державної
академії культури

Випуск 6
Збірник наукових праць

Харків – ХДАК
2001

України. – К., 1994. – № 13. – С. 327-344; 5. *Заявление, отражающее официальную позицию ИФЛА по вопросам авторского права в электронной среде // Библиотеки за рубежом. – 1996. – Вып. 3; 6. Конференция ИФЛА в Бангкоке // Библиогр. – 2000. – № 2. – С. 146-148; 7. Лисандро Р. Рамос. Сеть, которую давно ждали // LAN MAGAZINE. Русское издание. – 1995. – № 4. – С. 89-91; 8. Павлуша І. Електронні бібліотеки : зарубіжний досвід, питання розробки української концепції // Бібл. вісн. – 1999. – № 4. – С. 13-24; 9. Про обов'язковий примірник документів: Закон України від 9 квіт. 1999 р. № 595-XIV / <http://www.rada.kiev.ua/zakl.htm>; 10. Чекмарьов А.О., Костенко Л.Й., Павлуша Т.П. Національна система електронних бібліотек / Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського. – К., 1998. – 50 с.*

Надійшла до редколегії 18.01.2001 р.

УДК 025.22(09)

А.А. СОЛЯНИК

ОСНОВНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ ДЖЕРЕЛ ДОКУМЕНТОПОСТАЧАННЯ БІБЛІОТЕК

Запропоновано періодизацію історії розвитку системи документопостачання бібліотек

Процес об'єктивного пізнання явищ дійсності неможливий без актуалізації минулого, визначення історичних етапів розвитку об'єкта дослідження, виявлення механізмів його якісного оновлення, тенденцій майбутнього перетворення. Згідно з законами діалектики, виникнення та розвиток об'єктів, їх перехід з одного якісного стану в інший зумовлені взаємодією явищ, наявністю зв'язків між ними та оточуючим середовищем. Дослідження передумов, особливостей та закономірностей функціонування явища дозволяє не тільки створювати умови для підтримки його оптимальної структурної організації, але й прогнозувати тенденції подальшого вдосконалення.

Основою розвитку будь-якої системи є поступове накопичення кількісних змін і постійне якісне оновлення її структурних елементів. Процес розвитку являє собою єдність переривчастого та безперервного. Переривчастість у розвитку системи позначається переходом до якісно нового етапу її існування, на якому структура системи стає складнішою, досконалішою та інформаційноємнішою, завдяки чому можливості системи поширюються, зростає потенціал її стійкості та життєздатності. Серед об'єктив-

них критеріїв поступового розвитку системи документопостачання бібліотек слід відзначити: ускладнення структури, зв'язків та взаємовідношень між елементами системи; вдосконалення, диференціацію та інтеграцію елементів системи; прискорення темпів її прогресивного розвитку та суттєве скорочення хронологічних меж, що визначають кожний наступний етап.

За результатами дослідження генезису джерел та засобів документопостачання бібліотек у контексті еволюції документної комунікації можна констатувати, що *перший історичний етап* їх розвитку характеризується *синкретичністю* (від грецької «synkretismos» – з'єднання), тобто нерозчленованістю, невідокремленістю одна від одної генеративних, транзитних та термінальних документальних інституцій. Початок цього етапу датується III тисячоліттям до н. е. і пов'язаний з функціонуванням найдавніших з відомих нині фондосховищ Стародавнього світу – Шумеру, Ассирії, Вавілонії, Єгипту. В той час не було функціональних розмежувань між бібліотеками та архівами, майстерні по виробництву документів – скрипторії – створювали при великих документосховищах. Саме в стародавніх «аптеках для душі», «храмах муз» жерці, учені, письменники обговорювали літературні твори, складали поетичні гімни та прозаїчні наукові тексти, тиражували їх, переписуючи або диктуючи одночасно кільком писцям.

Фонди бібліотек поповнювалися завдяки обов'язковому передаванню створюваних носіїв інформації на тривале зберігання, їх копіюванню у скрипторіях, а також дарам, документообміну, джерелом яких були переважно особисті бібліотеки правителів та заможних осіб.

Синкретичність стародавніх документально-комунікаційних інститутів зумовлена такими основними чинниками: єдністю технологій документування інформації різного функціонального призначення; низьким рівнем технічного оснащення процесів життєвого циклу документа; порівняно невеликими темпами зростання документного потоку (ДП) та слабкою диференціацією його структури. Рівень розвитку суспільних потреб того часу щодо обміну документованою інформацією, домінування збереження інформації над необхідністю її передавання користувачам свідчать про нерозвиненість в той час транзитних документальних установ, що спеціалізуються на транспортуванні та розповсюдженні документів, тобто є джерелами комплектування бібліотек.

Виділення окремих місць для продажу книг, їх виробництва та тиражування на замовлення користувачів відбулося в антично-

му світі. Широке розповсюдження грамотності та значне зростання обсягу документного потоку у II – I ст. до н.е. сприяли відкриттю не тільки особистих, громадських, академічних бібліотек, але й численних книжкових майстерень, де переписувачами були раби, які в короткий термін виготовляли необхідну кількість копій документів. Історичні джерела свідчать, що під час археологічних розкопок Геркуланіума та інших міст давньоримської імперії знайдено не лише багато майстерень, де виробляли книги, й окремі книжкові крамниці, при яких існували робочі кімнати для переписувачів та набір найпопулярніших творів для їх копіювання на замовлення читачів. Ремесла переписувачів, палітурників, книготорговців у той час процвітали, деякі великі скрипторії перетворювались у відносно потужні античні видавництва.

Зважаючи на факти існування у Стародавній Греції та Давньоримській імперії (I ст. до н.е. – I ст. н.е.) зачатків книжкової торгівлі та видавничої справи можна констатувати початкову стадію інституалізації генеративних, транзитних та термінальних установ у самостійні підсистеми документальної комунікації, що створювало умови для розвитку й диференціації джерел і засобів документопостачання бібліотечних фондів.

Але передумови для остаточної спеціалізації установ, зайнятих виключно виробництвом, розповсюдженням або організацією використання документів, виникли в результаті необхідності фіксації, збереження та передавання стрімко зростаючих обсягів інформації як умови прискорення економічного розвитку суспільства. Зародження буржуазних відносин у країнах Західної Європи XIV – XV ст. стимулювало активізацію промислового виробництва та торгівлі, необхідність в освічених кадрах, збільшенні університетів та поліпшенні документаційного забезпечення їх функціонування.

Малоефективний цеховий спосіб рукописного тиражування книги вже не відповідав вимогам часу, не задовольняв комунікативних потреб членів суспільства. Книгодрукування як новий ефективний спосіб документування інформації сприяв прискоренню темпів зростання ДП, ускладненню його типологічної структури, остаточному відокремленню документів, що виконували функцію оперативного доведення інформації до широких кіл користувачів. Це сприяло спеціалізації бібліотечних та архівних документосховищ, установ документовиробництва, диференціації каналів документорозповсюдження та засобів документопостачання бібліотек.

Середину XV ст. слід вважати початком нового історичного етапу розвитку джерел документопостачання бібліотек – *етапу*

їх диференціації. Протягом другої половини XV ст. засновано понад 1100 типографій, які випустили 35-45 тис. назв першодруків тиражем близько 20 млн. примірників. Необхідність розповсюдження великої кількості друкованої продукції сприяла зростанню кількості книжкових крамниць, удосконаленню форм роздрібної книготоргівлі та запровадженню оптових книжкових ярмарків, де здійснювався не лише продаж, але й обмін у еквіваленті аркуш на аркуш або вага на вагу. Так, у 1598 р. у Парижі функціонувало 235 книжкових крамниць, дещо пізніше в Німеччині виникли об'єднання книготорговців, оптово-роздрібні книготорговельні підприємства, тобто створюються передумови для відокремлення книговидавництва від книготоргівлі, їх інституалізації у самостійні документально-комунікаційні підсистеми.

У XVI ст. виникли і почали активно застосовуватися у практиці комплектування бібліотек загальнодержавний, місцевий та відомчий обов'язкові примірники, що надходили безпосередньо від видавців друкованої продукції.

Мануфактурний характер виробництва книги, поглиблення розподілу праці та посилення капіталістичних форм господарювання у книжковій справі Західної Європи XVI – XVII ст. привели до відокремлення виробництва книги від видавничої та книготорговельної галузей, прискорили демократизацію книжкового ринку, сприяли виникненню засобів широкого та оперативного розповсюдження дешевих видань – поштової передплати періодики, книгоношества, книжкових ярмарків та аукціонів. Заможні комерсанти-видавці зосередили у своїх руках зовнішню торгівлю книгами, виступали ініціаторами перших книжкових аукціонів.

Удосконалення технологій книгодрукування поступово сприяло виникненню різних форматів книги, її «малих», оперативніших форм – у XVII ст. у структурі ДП відокремилися періодичні видання, основним засобом придбання яких згодом стала передплата в поштових відділеннях. Книгоноші-офені поступово були витіснені стаціонарними книжковими лавками.

У XVIII ст. розвиток книжкового ринку, прагнення до конкурентоспроможності капіталістичних книготорговельних фірм сприяли вдосконаленню форм і методів розповсюдження видань, застосуванню рекламних та книготорговельних каталогів, попередніх замовлень, продажу книг поштою, відкриттю передплатних агентств. Новий рівень розвитку транспорту та пошти, застосування комерційної бібліографічної інформації створили сприятливі умови для розвитку міжнародного бібліотечного документообміну.

Прискоренню диференціації та спеціалізації джерел документопостачання бібліотек у XIX ст. сприяла промислова революція, що відбулася в поліграфічній справі та інших технологіях документування інформації. Мануфактурні типографії, основані на ручній праці, замінили промислові підприємства, які використовували друкарські машини. У 1880 р. в Англії Ч. Стенгоп виготовив перший друкарський станок з металу, а в 1811 р. А. Бауер та Ф. Кеніг сконструювали скородрукарську машину з приводом від парового двигуна. Німецький друкар А. Зенефельдер винайшов літографію – спосіб плоского друку. У 1830-х рр. в Америці створені тигельні друкарські машини, у 1860 р. Вільям сконструював ротаційну машину, що дозволяла друкувати з обох боків паперового полотна і була особливо зручною для випуску газет. У 1884 р. у США винайдено складальну машину, що відливала рядки (лінотип), а у 1897 р. – літеровідливну складальну машину (монотип), що вдосконалювала процеси коректури та верстання.

Результатом цих досягнень стало стрімке зростання ДП. Наприклад, в Англії на початку XIX ст. за рік випускалось близько 300 назв книг; у 1828 р. – 1242 книги; 1857 р. – 5218 книг; 1897 р. – 7516 книг; 1914 р. – 11537 книг (збільшення за століття у 35 разів). Темпи росту ДП були найвищі у США: випуск книг зростає з 120 назв у 1823 р. до 13470 назв у 1910 р., тобто більше ніж у 100 разів. Наприкінці XIX – початку XX ст. виникли технології фотодокументування, кіно- та звукозапису, в структурі ДП – звукові, фото- та кінодокументи, які надходили до фондів великих наукових та спеціальних бібліотек з нових джерел документопостачання – підприємств фото-, кіно- та звукозапису.

Процес постійного збільшення обсягів документованої інформації стимулював пошуки інформаційноємних носіїв, які б мали менші розміри, але вмщували більше інформації. Ідея перших машинопрочитуваних документів належить французові Жсакару – винахіднику перфокарти. У 1780 р. він застосував її як контрольну в ткацьких верстатах – перфокарта фіксувала інформацію, необхідну для відтворювання малюнка в процесі вичинки тканини. Для механізації обробки великих масивів документованої інформації перфокарти почали застосовувати з 1848 р., коли Ч. Бабідж створив першу аналітичну машину, що використовувала перфокарти в статистичних цілях. У 1884–1889 рр. Г. Холлерит винайшов лічильно-перфораційну машину, призначену для автоматизованої обробки інформації. У 1911 р. у США засновано перше підприємство по виробництву лічильно-обчислювальних ма-

шин, що працювали на перфокартах. Ці машини були прообразами сучасних ЕОМ.

Протягом ХХ ст. видова структура ДП збагатилася завдяки збільшенню різновидів машинопрочитуваних документів – мікрографічних, магнітографічних, лазерографічних та електронних. Використання новітніх носіїв інформації стабілізувало зростання ДП на традиційних носіях, стимулювало розвиток потоку неопублікованих документів; у другій половині ХХ ст. серед джерел документопостачання бібліотек створені документальні установи, які генерували спеціальні види науково-технічної документації: патентні відомства, видавництва стандартів, центри науково-технічної інформації, депозитарії дисертацій, звітів про НДР, алгоритмів, програм та ін.

Поширення електронних комунікацій, новітніх носіїв інформації та можливостей запам'ятовуючих пристроїв ЕОМ, автоматизація видавничих процесів дозволяють організовувати електронні масиви повнотекстових документів і створюють об'єктивні передумови до нового зближення документально-комунікаційних інститутів різного призначення. Реальним утіленням поєднання генеративних, транзитних та термінальних документальних систем є концепція національної електронної бібліотеки, виникнення якої знаменує перехід до нового – *інтегративного етапу* розвитку системи документопостачання.

Початок цього етапу – кінець 1980-х рр., коли Велика Британія, США та ін. провідні країни світу перейшли до реалізації національних програм та міжнародних проектів по створенню електронних бібліотек. Широке використання електронного надання гетерогенної інформації незалежно від часу доступу та її фізичного місця розміщення через глобальні телекомунікаційні мережі створює умови для посилення технологічної взаємозалежності бібліотечних, видавничих та документоторговельних установ.

Онлайнове середовище забезпечує прямий двосторонній зв'язок між видавцями, виробниками та користувачами документів, дозволяє реалізовувати продукцію без посередників. Стрімко поширюються електронні способи продажу та доставки видань, як джерела поповнення бібліотечних фондів почали використовувати електронні аналоги книжкових магазинів, аукціонів та передплатних агентств, нагальною є проблема надходження до бібліотек електронного обов'язкового примірника, розвивається електронний документообмін.

Організація видавництвами повнотекстових електронних масивів своїх видань та інфраструктури доступу до них через власні

web-сайти дозволяє пропонувати користувачам на вибір їх поставки в онлайнному режимі, на CD-ROM або як друковану версію. Найпопулярнішими з нових джерел документопостачання бібліотек стають web-сайти видавництв та передплатних агентств. Наприклад, одне з найбільших у світі видавництв періодики «EBSCO» пропонує бібліотекам придбання або онлайнвий доступ до 3000 повнотекстових електронних наукових журналів, газет, бюлетенів, близько 1300 брошур і довідників, медичної бази даних MEDLINE, інших баз даних на CD-ROM та DVD-ROM.

Результати аналізу еволюції засобів та джерел комплектування бібліотек свідчать, що поступальний розвиток системи документопостачання бібліотечних фондів – це ступеневий процес, кожний етап якого характеризується новаціями та спадкоємністю, збагаченням попередніх досягнень новим змістом. Ускладнення структури, зв'язків та взаємовідношень між елементами системи на новому історичному етапі її розвитку потребує вдосконалення підготовки та перепідготовки бібліотечних фахівців, здатних оптимально використовувати нові можливості технологій документопостачання бібліотечних фондів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бульчева О.С. *Ресурсы Интернет как источник информационного обеспечения процесса комплектования фонда библиотеки // Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества: Материалы конф. – Судак, 1998. – Т. 2. – С. 532-535;*
2. Блощицька Г. *Світовий досвід створення інформаційних систем книгорозповсюдження і стан його впровадження в Україні // Вісн. Кн. палати. – 1999. – № 10. – С. 14-16;*
3. Владимиров Л.И. *Всеобщая история книги: Древний мир. Средневековье. Возрождение. XVIII в. – М.: Книга, 1988. – 311 с.;*
4. Говоров А. *История книжной торговли: Учеб. пособие. – М.: Книга, 1966. – 264 с.;*
5. Глухов А. *Судьбы древних библиотек. – М.: Либерия, 1992. – 160 с.;*
6. Дон Ален. *Возможности электронной торговли для печатников и издателей // Кн. клуб. – 2001. – № 2-3. – С. 26-27;*
7. Залаев Г.З., Цветкова В.А. *Электронная библиотека: опыт создания на примере научно-технической информации государственного архивного хранения // Libcom – 2000: 4-я Междунар. конф.: Тез. докл. – Звенигород, 2000. – С. 53-55;*
8. Евстигнеева Г.А., Ефимова С.Н., Крайнова Б.Л. *Использование электронных изданий в комплектовании иностранных журналов // Науч. и техн. б-ки. – 1999. – № 11. – С. 67-74;*
9. Есенькин Б.С. *О взаимодействии книжного рынка и информатизации // Человек в информационном пространстве цивилизации: культура, религия, образование: Междунар. науч. конф.,*

Краснодар-Новоросійськ, 19-21 сент. 2000 г.: Тез. докл. – Краснодар, 2000. – С. 154-156; 10. Маликова Л.В. Виртуальна бібліотечна книжна ярмарка // Бібліотекознавство. – 2000. – № 1. – С.128-129; 11. Майстрович Т. Что делать с электронными публикациями? // Библиотека. – 2000. – № 7. – С. 27-29; 12. Соколова Н., Рябов В. Цифровые библиотеки наших университетов: планы и реалии // Библиотека. – 1999. – № 5. – С. 59-62; 13. Трухачева Н.А. Новые формы современного книжного рынка // Книга и книжное дело на рубеже тысячелетий: 9-я Междунар. конф. по проблемам книговедения: Тез. докл. – М., 2000. – С. 279-281.

Надійшла до редколегії 29.01.2001 р.

УДК 025.7/9.001.11

І.О. БОНДАРЕНКО

ЗБЕРІГАННЯ І ВИКОРИСТАННЯ БІБЛІОТЕЧНИХ ФОНДІВ: ЗАМКНУТЕ КОЛО ПРОТИРІЧ

Розглядаються проблеми зберігання бібліотечних фондів як процесу і стану фонду, фізичної наявності документів у фонді, а також суперечливість функцій зберігання та використання. Пропонується аналіз терміносистеми стосовно зберігання бібліотечних фондів

В останні роки дуже часто звучить такий афоризм: «Хто володіє інформацією – той володіє світом». І це дійсно так. Попри всі негаразди в політиці та економіці, українське суспільство стрімко наближається до інформаційного рівня розвитку.

Інформаційне суспільство передбачає такий розвиток країни, при якому, спираючись на комп'ютери та телекомунікаційні мережі, більшість суспільно значущих функцій (купівля і продаж товарів і послуг, керівництво підприємствами і сам виробничий процес, освіта, розваги і відпочинок, медична профілактика, інформування населення та ін.) здійснюються повністю (або у великих масштабах) через мережі передачі цифрових даних. Обов'язковими технічними умовами та зовнішніми ознаками інформаційного суспільства є при цьому достатній рівень забезпеченості населення, підприємств, організацій та установ комп'ютерами, наявність в межах усієї країни розвиненої інфраструктури і підготовлених користувачів.

При переході від поодинокого користування телекомунікаціями в режимі роботи спеціалістів до масового застосування